

DÜRERÜ'L-HÜKKÂM

1289, 1299, 1300, 1308, 1310, 1312, 1313, 1319, 1329, 1967, 1978) en güzel baskısı II. Abdülhamid devrinde yapılmıştır (I-II, 1317).

Şerh ve Hâşiyeleri. *Dürerü'l-hükkâm* üzerinde tam ve kısmî olmak üzere yirmiye yakın şerh ve hâşiye kaleme alınmış olup (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1199-1200; Brockelmann, *GAL*, II, 292-293; *Suppl.*, II, 316-317) bunların belli başlıları şunlardır: 1. Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), *Hâşiye 'alâ Düreri'l-hükkâm* (Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde Süleyman Sırri, nr. 243; Şehid Ali Paşa, nr. 749; Yenîcamî, nr. 397). 2. Kadî Mehmed Vâni Efendi (ö. 1000/1592), *Nağdû'd-Dürer* (İstanbul 1314, *Netâ'icü'n-naẓar*'ın kenarında). Eserin en önemli hâşiyesidir. 3. Azmîzâde Mustafa Hâletî (ö. 1040/1631), *Hâşiye 'ale'd-Dürer ve'l-Ğurer* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1109; Cârullah Efendi, nr. 611; Çorlulu Ali Paşa, nr. 177). 4. İsmâil b. Abdülganî en-Nablusî (ö. 1062/1652), *el-İhkâm*. Tamamı on iki cilt olduğu kaydedilen bu şerh Hanevî mezhebinin önemli meselelerini derlemiştir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1199). 5. Hasan b. Ammâr eş-Şürûnbulâlî (ö. 1069/1658), *Gunyetü zevi'l-ahkâm fî buğyeti Düreri'l-hükkâm* (İstanbul 1297, 1299, 1300, 1301, 1308, 1310, 1317, 1318, 1319, 1329). Basit bir üslûbu olmakla birlikte çok tutulan bir eserdir. 6. Nûh b. Mustafa er-Rûmî (ö. 1070/1659), *Netâ'icü'n-naẓar fî havâşî'd-Dürer* (İstanbul 1314). 7. Abdülhalîm b. Pîr Kadem (ö. 1088/1677), *el-Keşf bi-rumûzi'l-Ğureri'l-ahkâm ve tenviri Düreri'l-hükkâm* (I-II, İstanbul 1270, 1311, 1331). 8. Ebû Saîd el-Hâdimî (ö. 1176/1762), *Hâşiye 'ale'd-Dürer* (İstanbul 1269, 1270, 1310).

Asırlarca *Mülteka'l-ebhur* ile birlikte Osmanlı Devleti'nin yarı resmî hukuk külliyyatı olarak kabul edilen *Dürer ve Ğurer*, III. Mehmed zamanında (1595-1603) Süleyman b. Velî el-Ankaravî (I-II, İstanbul 1258, 1292) ve ayrıca Şam Kadısı Gelibolulu Osman (ö. 1136/1723) tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Trablus müftüsü Şeyh Ali el-Hamevî (ö. 1090/1679) eseri 2000 beyit halinde nazma çekmiş, Ahizâde Abdülhalim Efendi de (ö. 1013/1604) ihtisar etmiştir (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 454). Vefa nâibi Boyabatlı Kara Bekir'in (ö. 1898) yeniden Türkçe'ye çevirdiği eser (Dersaadet 1285) Arif Erkan tarafından sadeleştirilerek yayımlanmıştır (I-IV, İstanbul 1979).

BİBLİYOGRAFYA :

Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, İstanbul 1317, I-II; *Dürer ve Ğurer Tercümesi* (haz. Arif Erkan), İstanbul 1979, I-IV; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 192-193; *Keşfü'z-zunûn*, I, 747; II, 1199-1200; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), I, 20; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 184; Osmanlı Müellifleri, I, 292-293; Brockelmann, *GAL*, II, 292-293; *Suppl.*, II, 316-317; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, s. 38, 78.

AHMET AKGÜNDÜZ

DÜRERÜ'L-HÜKKÂM

(درر الحکام)

Son devir Osmanlı hukukçusu
Ali Haydar Efendi
(ö. 1935)
tarafından kaleme alınan
Mecelle şerhi.

Tam adı *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* olan eser, *Mecelle*'nin mevcut şerhleri arasında en meşhuru ve en hacimli olanıdır. *Mecelle*'nin düzenlediği hukuk dalları hakkında ayrıntılı bilgiler ihtiva etmesi sebebiyle yerli ve yabancı hukukçular tarafından takdirle karşılanmış ve daha sonra yazılan bütün şerhlere kaynak teşkil etmiştir.

Ali Haydar Efendi, başta Mekteb-i Hukuk ve Medresetü'l-kudât olmak üzere çeşitli yüksek okullarda *Mecelle*'yi okuttuğu için eserin bir şerhinin yapılmasının zaruri olduğunu anlamıştı. Önce *Mecelle*'yi *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-a'lâm* adıyla şerhetmeye başladı. İlk olarak eserin, hukukun genel prensipleriyle (kavâid-i külliyye) ilgili 100 maddesini şerhetti, bu şerh *Medrese-i Hukuk* mecmuasında tefrika edildi. Hukuk öğrencilerinin sonradan müstakil bir kitap haline getirdikleri bu kısmı Ali Haydar Efendi, İslâm ve Osmanlı borçlar hukukunun en önemli bölümünü teşkil eden ve satım akdini konu alan "Kitâbü'l-Büyük" gözden geçirilmeden telif edildiğinden, bazı eksiklerini tamamlayarak yeni baştan yazmaya karar verdi. "Kitâbü'l-Büyük" ile beraber eserin ilk cildi yine önce *Medrese-i Hukuk* mecmuasında tefrika edildi.

1298 (1881) yılında kitap halinde basılan *Dürerü'l-hükkâm*'ın bu ilk şeklinin şu özellikleri taşıdığı görülmektedir: a) *Mecelle*'nin ilk 100 maddesinin şerhi yeniden gözden geçirilmiş ve bazı kayıtlamalarla birlikte küllî kaidelere ait alt hukuk kuralları da zikredilmiştir. b) Alt hukuk kurallarının dışında son kısma

on dokuz küllî kaide daha ilâve edilmiştir. c) Özellikle "Kitâbü'l-Büyük" kısmına, *Mecelle*'ye alınmayan önemli hukukî meseleler maddeler halinde eklenmiştir. Bunlar arasında, şerhin daha sonraki baskılarında çıkarılan karz akdi, muâmele-i şer'iyye, ribâ, kısmet-i guremâ, muvâzaalî akidler, küçüğün malında tasarruf ve benzeri konular bulunmaktadır (*Dürerü'l-hükkâm*, s. 517-536). Ancak bir ders takriri şeklinde olan bu ilk kitabın *Mecelle*'ye lâayk bir şerh olmadığı kanaatine varan müellife göre tam bir *Mecelle* şerhi, dayanılan fikhî görüşler ve kaynaklar gösterilerek yapılmalıdır. Nitekim bu eksikliği *Fevâid-i Emûniyye* adlı bir eserle gidermeye çalışmış ve *Mecelle*'nin fikhî nakillerini bu kitapta toplamıştır (a.g.e., s. 2).

Ali Haydar Efendi daha sonra Fetvâhâne-i Âlî ile Mekteb-i Hukuk'ta edindiği tecrübeler ve yapılan tavsiyeler ışığında eseri yeniden gözden geçirmiş, sadece maddelerin izahından ibaret olan ilk şekille nakilleri ihtiva eden *Fevâid-i Emûniyye*'yi birleştirerek *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* adını verdiği eserini meydana getirmiştir. Bu muhteva ile ilk defa 1310-1316 (1892-1898) yılları arasında her kitap için bir cüz olmak üzere on altı cüz halinde neşredilen eser daha sonra dört cilt olarak yayımlanmıştır (İstanbul 1330). *Dürerü'l-hükkâm* bu neşri esas alınarak Fehmî el-Hüseynî tarafından Arapça'ya tercüme edilmiş ve 1925-1936 yılları arasında Hayfa, Gazze ve Kahire'de ayrı ayrı basılmıştır (Mahmesânî, s. 66).

Son şekliyle bir İslâm ve Osmanlı hukuku külliyyatı haline gelen eserin temel özellikleri şöylece özetlenebilir: a) Eser *Mecelle*'nin tam bir şerhidir; bütün maddeler klasik hukuk şerhleri sisteminde açıklanmış ve ihtiva ettikleri şer'î hükümlerin alındığı fıkıh kitapları, fetva mecmuaları ve risâleler belirtilmiştir. Böylece şerh, *Mecelle*'nin düzenlediği küllî kaideler, şahıs hukuku, eşya-borçlar hukuku, ticaret hukuku ve usul hukuku ile ilgili hükümleri ihtiva eden bir fıkıh kitabı mahiyetini kazanmıştır. Müellif ayrıca fıkıh kitaplarında zikredilen, *Mecelle*'nin ihmal ettiği konuları da kitabına almıştır. b) Şerhin bu şekli Osmanlı hukukundaki uygulama ile paralellik göstermektedir. Müellif yer yer Osmanlı uygulama örneklerine ve hukukî düzenlemelere atıflar yapmakta, bazan da tenkitlerini belirtmektedir. Yargılama hukukunda bunu daha belirgin şekilde gör-

mek mümkündür (meselâ vekil-i musahhar ve davetiye usulü için bk. *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 789 vd.). c) Müellif, hukukî meseleler hakkında muteber fıkıh kitaplarındaki şer'î hükümleri nakletmiş, ihtilâf söz konusu ise meseleleri tartışmış, *Mecelle*'nin hangi görüşü tercih ettiğini veya hangisinin tercih edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Nâdir olarak da Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî fıkıhçıların görüşlerini zikretmiştir. Fıkıh kitaplarında bulunmayan hükümlerle ilgili mevcut fetvaları nakletmiş, hakkında hukukî bir hükme rastlanmayan meseleleri ise bizzat kendisi çözmeye çalışmıştır (meselâ bk. mürûrüzamanla ilgili mesele, a.e., IV, 338). d) Müellif, kaleme aldığı maddenin diğer ilgili maddelerle mukayesesini yapmayı da ihmal etmemiştir.

Dürerü'l-hükkâm, *Mecelle*'nin tanzım ettiği konularda araştırmacıları başka kaynaklara muhtaç etmeyecek derecede hacimli ve kapsamlı bir hukuk ansiklopedisi olup sadece İslâm hukukçuları için değil bütün hukukçular için başvurulması gereken temel bir kaynaktır.

BİBLİYOGRAFYA :

Medrese-i Hukuk Mecmuası, sy. 40-44, 91-95, İstanbul 1298 r./1299; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-a'lâm*, İstanbul 1298; a.mlf., *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, İstanbul 1330, I-IV; Subhi Mahmesânî, *Felsefetü't-teşri' fi'l-İslâm*, Beyrut 1371/1952, s. 66; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyâtı*, Diyarbakır 1986, s. 367.

AHMET AKGÜNDÜZ

ed-DÜRERÜ'İ-KÂMİNE

(الدرر الكامنة)

İbn Hacer el-Askalânî'nin
(ö. 852/1449)

VIII. (XIV.) yüzyılın
meşhur adamlarına dair
biyografik eseri.

Tam adı *ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mî'eti's-şâmine* veya *el-Vefeyâtü'l-kâmine li-a'yânî'l-mî'eti's-şâmine*'dir. Müellif mukaddimesinde kitabını yazarken Safedî'nin *A'yânü'l-aşr*, Ebû Hayyân el-Endelüsî'nin *Mecânî'l-heşr* ve tefsire dair eseri *el-Bağrû'l-muḥîṭ*, Şehâbeddin İbn Fazlullah'ın *Zehebiyyetü'l-kaşr*, Kutbüddin el-Halebî'nin *Târîhu Mısr*, Zehebî'nin *Zeyli Siyeri a'lâmi'n-nübelâ*, Birzâlfî'nin *Zeylû Zeyli'l-Mir'ât*, Takıyyüddin İbn Râfi'in *el-Vefeyât*, Şehâbeddin İbn Haccî'nin bu esere yazdığı zeyil, Makrîzî'nin *Aḥbârü'd-devleti'l-Mısrıyye* ve *el-Ḥıtaṭ*, İbn Ay-

bek ed-Dimyâtî'nin *el-Vefeyât*, Ebü'l-Fazl el-İrâkî'nin bu esere zeyli, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb'in *Târîhu Ğırnâta* (*el-İḥâta*), İbn Haldûn'un *el-İber* adlı eserlerinden ve üstatlarının mu'cem'lerinden faydalandığını yazmaktadır. Mukaddimede belirtmediği, fakat biyografilerde kaydettiği kaynak sayısı ise otuz kadardır. Ancak Askalânî bu yazılı kaynaklarla yetinmeyerek şifahî rivayetlere ve nakillere de çokça yer vermiştir.

İbn Hacer bu eserinde, 701-800 (1301-1398) yılları arasında vefat eden pek çok İslâm ülkesindeki meşhur şahsiyetlerin hal tercümelerini alfabetik olarak yazmıştır. Çoğu Mısır ve Suriyeli meşhurlardan olmakla beraber Tunus, Endülüs, Hicaz, İran, Irak, daha az sayıda Azerbaycanlı meşhurlara, Anadolu beylerine, Osmanlı ve Hint Türk sultanlarına yer vermiştir. Sadece hocalarını içine alan *el-Mu'cemü'l-mü'esses bi'l-mu'cemî'l-müfehres* adlı bir eser telif ettiği halde bu kitabına onları da almış, bu arada hadisçi kadın âlimlerin hayatlarını da yazmıştır.

İbn Hacer eserinde yer verdiği kişilerin isimlerini, nisbelerini, künye ve lakaplarını, doğum yerleri ve tarihlerini, hocalarını ve talebelerini belirtmiş, ayrıca ahlâkî durumlarına, ilmi seviyelerine, ihtisas alanlarına, halk ve devlet adamları nezdindeki yerlerine ve diğer özelliklerine kaynakların elverdiği ölçüde geniş yer ayırmıştır. Bazı müelliflerin sadece eser sahibi olduklarını söylemekle yetinmiş, bazan da eserlerinden birkaç kitabın adını vermiştir. Bu arada müelliflerin varsa şiirlerini, haklarında yazılan ve söylenenleri zikrederek bu bilgileri kimlerden ve hangi kaynaklardan aldığını belirtmektedir. Bir kısım tasavvuf erbabının kerâmetlerini nakletmekte ve az sayıda Şii'den (Râfîzî) bahsetmektedir. Fazla önemi olmayan mesleklerle de (meselâ reîsü'l-mugassilîn, müsten-sihu'l-kütüb vb.) yer vermekte, bazan çok özel konulara temas etmektedir. İlimle meşgul olan idarecilerin üzerinde ise ayrıca durmaktadır. Ulemâ ve ümerâ biyografilerinde Memlûk Devleti teşkilâtı, askerî ve sivil müesseseler, medreseler, ribâtlar, hankahlar, kütüphaneler ve bunlara ait memuriyetlerle siyasî tarih için önemli bilgiler vermektedir. Yer yer ulemâ arasındaki tartışmalara, ulemâ ile mutasavvıflar arasındaki ihtilâflara ve bunların sebeplerine temas etmekte, az sayıda gayri müslimden de bahsetmektedir. Eserde 700 kadar şahsın sadece

adı yazılmış, birçoğunun yalnız doğum veya ölüm tarihleri verilmiş, yahut bu tarihler daha sonra tamamlanmak üzere yerleri boş bırakılmıştır. İbn Hacer 830'da (1426) tamamladığı eserinde 5204 kişiden söz etmiş, ancak bunlardan 4500'ünün biyografisine yer vermiştir.

ed-Dürerü'l-kâmine'nin İstanbul, Viyana, Paris, Londra, Kahire, Şam ve Hindistan'da yazma nüshaları bulunmaktadır (Brockelmann, *GAL*, II, 83; *Suppl.*, II, 74). Eserin ilk neşrini, sonradan müslüman olup Muhammed Sâlim el-Krenkovî adını alan Alman şarkiyatçısı Freitz Krenkow yapmıştır (I-IV, Haydarâbâd 1348-1350). Bu neşir daha sonra Beyrut'ta Dârü'l-cil tarafından ofset olarak yeniden basılmış, aynı yıllarda dört ciltlik başka bir baskısı da Kahire'de yapılmıştır. Muhammed Seyyid Câdelhak tarafından neşre hazırlanan metin ise yine Kahire'de beş cilt olarak yayımlanmıştır (1966-1967). Süyûtî bu eseri *el-Mülṭakât mine'd-Düreri'l-kâmine* adıyla ihtisar etmiştir. Müberred'in de bir muhtasarı olduğu rivayet edilmektedir. İbn Hacer kendi eserine *Zeylû'd-Düreri'l-kâmine* (*Terâcimü a'yânî'l-mî'eti't-tâsi'a*) adıyla bir zeyil yazmış ve burada 801-832 (1399-1428) yılları arasında vefat eden 604 kişinin biyografisine yer vermiştir. Yıllara göre tertip edilen zeyilde kişiler harf sırasına göre ele alınmakla birlikte buna her zaman riayet edilmemiştir. Bu eserde de çok defa *ed-Dürer*'in kaynakları kullanılmış ve biyografiler daha kısa yazılmıştır. Zeyil Dârü'l-kütübü'l-Mısrıyye'deki müellif hattı nüshası (Tarih-Teymüriyye, nr. 649), esas alınarak Adnân Dervîş tarafından neşredilmiştir (Kahire 1412/1992).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine* (nşr. Muhammed Seyyid Câdelhak), Kahire 1966-67, I-V; a.mlf., *Zeylû'd-Düreri'l-kâmine* (nşr. Adnân Dervîş), Kahire 1412/1992; Süyûtî, *Ḥüs-nü'l-muḥâḍara*, I, 363-366; *Keşfü'z-zunûn*, I, 748; Brockelmann, *GAL*, II, 83; *Suppl.*, II, 74; C. Zeydan, *Âdâb*, III, 175; Muhammed Kemâleddin İzzeddin, *et-Târîḥ ve'l-menḥecü't-târîḥi*, Beyrut 1404/1984, s. 475-495; Şâkir Mahmûd Abdülmün'im, *İbn Hacer el-Askalânî*, Bağdad, ts. (Dârü'r-Risâle), I, 572-580; Mahmûd Rızk Selîm, *Âşru selâṭini'l-memâlik ve nitâcühü'l-ilmî ve'l-edebî*, Kahire, ts., III, 344-345; Abdulah Muhlis, "ed-Dürerü'l-kâmine fi a'yânî'l-mî'eti's-şâmine", *MMADm*, XIII/3-4 (1933), s. 249-250.

ASRI ÇUBUKÇU

ed-DÜRERÜ'İ-MÜNTEHABÂTÜ'İ-MENSÛRE

(bk. GALATÂT-ı HAFİD EFENDİ).